

TEOFILŲ ZUBAVIČIŲ PRISIMENANT

Prieš 100 metų gimė žymus gamtininkas ir gamtosaugininkas Teofilis Zubavičius (1904–1993), pažinęs visus Lietuvoje gyvenančius paukščius, puikiai skirdavęs visų jų balsus, išmanęs slėpiningiausius sparnuočių gyvenimo niuansus.

T. Zubavičius visą savo gyvenimą praleido stebėdamas paukščių elgseną, veisimąsi, migracijas. Jis žiedavo paukščius, su jais atliko eksperimentus bei saugojo nuo brakonierių.

Mokslininkas pasižymėjo itin išpuoselėta kalba, daug rašė, kvietė saugoti gamtą, pažinti ją, diegė meilę gyvūnams. Parašė labai daug mokslo populiarinimo straipsnių, knygų. Žinomiausios: „Žuvintas“ (1961); su T. Ivanausku ir J. Muraška – „Ežero giesmė“ (1962); „Žuvintas ir jo

gyventojai“ (1978); „Seni laišakai iš Žuvinto“; „Iš gamtininko dienoraščių“; „Iš tikimybės Medeinėi“ (išleistos po mirties atitinkamai 1997, 1999 ir 2004 m.).

Ypatingas ryšys T. Zubavičių siejo su žymiuoju mūsų gamtininku, mokslininku, zoologų patriarchu prof. T. Ivanausku (1882–1970), dar 1937 m. įsteigusiu Žuvinto gamtos rezervatą.

Jaunystėje Panevėžyje dirbdamas batsiuviu T. Zubavičius domėjosi paukščiais. Susirašinėjo su T. Ivanausku, iš jo gavo žiedų ir nuo 1931 m. pradėjo žieduoti paukščius. Šią veiklą tęsė visą gyvenimą. T. Ivanauskas labai džiaugėsi T. Zubavičiaus entuziazmu ir sugebėjimais: „Jūs esate vienintelis žmogus – tikras mano pasekėjas“, – rašė jam.

1937 m. balandžio mėn. T. Zubavičius sulaukė kvietimo dirbti įsteigto Žuvinto rezervato prižiūrėtoju. Per trumpą laikotarpį sunkiomis sąlygomis jis nuveikė labai daug. 1942 m. lapkričio 23 d. rašė: „Ne ką aš čia padariau, bet vis dėlto savo tikslą – 1 000 su viršum apžieduotų paukščių – pasiekiau.“ Kreipdavosi į T. Ivanauską labai pagarbiai: „Gerasis p. profesoriau“, „Branguasis p. profesoriau“, dažnai rašydavo jam laiškus, nuolat siųsdavo gausius ir vertingus stebėjimų duomenis, laiško pabaigoje pridurdavo – „Tos mano siunčiamos žinėlės – mažmožis.“ Iš tikrųjų jo surinkti duomenys buvo nepaprastai vertingi. T. Zubavičius buvo geriausias Žuvinto paukščių žinovas, daugybė jo sukauptų stebėjimo duomenų buvo panaudota T. Ivanausko „Lietuvos paukščių“ tritomyje.

Sovietų valdžios metais Žuvinto ežeras buvo priskirtas Maisto pramonės komisariatui. 1941 m.

balandžio mėn. komisaro įsakymu nurodoma „Žuvinto ežerą laikyti vandeninių paukščių rezervatu“. Taip pat įvardijama, kad tam tikru laiku ežere leidžiama pramoninė ir nepramoninė žvejyba. Tokia tvarka, matyt, jau buvo įvesta kiek anksčiau, nes T. Zubavičius 1941 m. kovo 28 d. profesoriui liūdnei pranešė: „Žuvinte jau žvejojama artelės žvejais. Dar nieko nežinau apie Žuvintą. Tuo tarpu esu tik žuvų ūkio Žuvinto apylinkės vandenų prižiūrėtojas.“ Nostalgiskai pasiguodė, kad jis labai norėtų stebėti paukščius! Toliau užsiminė, kad tebegyvena aplūžusio namo kambaryje: „Gal gamtininkai išsikovotų dėl savęs kokį namelį?“

Nepaisant prastėjančios situacijos, gamtininkas rankų nenuleido. Rašė, kad „nuo pavasario iki rudens vyksta paukščių gyvenimas – juos reikia nuolat stebėti“. Ir jis spėja visur – išplaukia į ežerą dažnai dar iki aušros, o grįžta jau temstant. Nelieka laiko nei šeimai, nei miegui – „liušo laiko nei valandėlės neturiu“.

Prasidėjus karui, sunki materialinė būklė ėmė slėgti ir miesto, ir kaimo gyventojus. Kaimiečiai nieko negalėjo parduoti – viską turėjo pristatyti okupacinei valdžiai. Miestuose veikė kortelių sistema.

T. Zubavičius laiškuose kreipėsi pagalbos į profesorius, 1942 m. pradžioje prašydamas jo įvairių buitinių daiktų, kad galėtų parduoti ar išmainyti į maisto produktus. Užsiminė, kad jis profesoriui išsiuntęs du siuntinukus su lašiniais, dešra, kiaušiniais, sviestu, žmonos iškeptais sausainiais. „Jūs užjaučiu ir kiek galėdamas padėsiu spręsti sunkią maisto problemą.“ „Matote, užėjo tokie laikai, kada žmogaus gyvybė paniekinama ir prieš ją naudojamos baisiausios priemonės. Čia (Žuvinte) ramu ir malonu tarp sparnuočių, jog žmogus net užsimiršti besąs kruvinų gaisrų tarpe.“

1942 m. lapkričio 26 d. rašytame laiške dėkojo profesoriui už atsiųstą kelioninę kuprinę: „Man tai reikalingiausias daiktas.“ Siuntinyje buvo ir dvi knygos – T. Ivanausko „Vadovėlis Lietuvos paukščiams apibūdinti“ (1931) ir prof. Johano Tynemano (vok. Johannes Thienemann) veikalas „Rossiten“. T. Zubavičius neblogai mokėjo vokiečių kalbą, laisvai skaitė, žavėjosi profesoriaus siųstoje knygoje aprašoma vietove, paukščių gausa, autoriaus asmenybe ir svajoja ten pabūti. „O, kad Jūs žinotumėte, koks iškyla noras ją (Rasytę, dabar Rybačyį) pamatyti ir pasekti paukščių trau-

kimą.“ Sveikindamas su artėjančiais 1943 m. linkėjo, „kad karas laimingai baigtųsi, kad mes vėl laisvi Gamtoje galėtume dirbti.“

Laiške pasakojo, kad pradėjo rašyti knygą apie Žuvintą ir jo paukščius. „Mano veikalėlis turėtų apimti 200 psl. Rašau dalimis – „Paukščiai perintieji Žuvinto ežere“, „Balų paukščiai“, „Paukščiai keleiviai“, „Žiedavimas Žuvinte“. Išsakė viltį, kad, kai bus geresni laikai, pavyks ją išspausdinti.

Džiaugėsi profesoriaus pastangomis rašant jau trečią „Lietuvos paukščių“ tomą (išleistas 1955), kuriame bičiulis panaudojo daug jo pateiktų stebėjimo duomenų. Išdrįso patarti, kad vietoje vieno tomo reiktų išleisti dvi knygas – tiek daug yra duomenų. Toliau rašė: „Nedvejodamas aš numatau, kad „Lietuvos paukščiai“ bus įsakmus testamentas toliau toje srityje kruopščiai darbuotis, propaguoti ir skleisti žmonių širdyse gamtos gyvūnams meilę, kad jie nebūtų taip žiauriai išžudyti.“

Jam labai rūpėjo Žuvinto, kaip mėgdavo sakyti – „Mano Žuvinto“, paukščių saugumas, kova su brakonieriais. Ne kartą informavo policiją apie pažeidėjus, dalyvaudavo jų teismuose. Nenuolaidžiavo jiems, todėl gaudavo grasinančių anonimių laiškų. Ne kartą buvo ir užpultas, išdaūžyti jo namo langai, sukapota valtelė. O susirėmimas ežere su trimis brakonieriais vos nesibaigė tragiškai.

Tačiau didžiausias jo rūpestis ir džiaugsmas – gulbės nebylės: „gulbės baltuonėlės“ – tai „Žuvinto gražuolės, rezervato puošmena“. Tik atvykęs dirbti į Žuvintą rezervato prižiūrėtoju 1937 m. pavasarį jis čia jau rado atskridusias gulbes ir skyrė joms didžiausią dėmesį. Vėliau dėl šių paukščių gausos Žuvintas dažnai buvo vadinamas „gulbių ežeru“.

T. Zubavičius be perstojo rašė rezervato metrašį, vykdė plačią stebėjimų programą, nuolat konsultuodavosi su T. Ivanausku, J. Šeštoku, A. Vaitkevičiumi ir kitais zoologais.

Pasibaigus karui, sovietų valdžia neskyrė reikiamo dėmesio Žuvinto rezervatui, net suabejojo jo statusu. T. Ivanauskas 1945 m. spalio 24 d. raštu kreipėsi į Lietuvos TSR Mokslų akademijos Prezidentą, siūlydamas Žuvinto rezervatą priskirti Mokslų akademijai. Žuvinto rezervatas atgavo savo statusą ir buvo priskirtas įkurtam Biologijos institutui, kurio direktoriumi tapo T. Ivanauskas.

T. Zubavičius dirbo Žuvinto inspektoriumi. Stalinizmo laikais suaktyvėjo puolimas prieš pažangų mokslą, buvo atleistas iš pareigų, tačiau Žuvinto nepaliko – vykdė stebėjimus.

Žuvinto paliose rado prieglobstį Lietuvos partizanai, su jais bendravo ir T. Zubavičius, pasivadinęs „Genio“ slapyvardžiu. Jo jaunesnis brolis Vytautas talkino partizanams savo tėviškėje, iš kurios turėjo trauktis ir slapstėsi Obelynėje prie Kauno. Jau atgimimo pradžioje jiems abiem buvo suteiktas Laisvės kovų dalyvių statusas.

Menu 1955 m., kai aš, dar moksleivis, Kauno zoologijos muziejaus buvau komandiruotas vasarai į Žuvintą talkinti J. Simanynui ir kitiems žieduojant paukščius. Tuo metu jau buvo įsigalėjusi komunistinės partinės valdžios savivalė, atsirado naujo tipo brakonieriai. Atvažiavo grupė aukščiausių kompartijos vadų iš Vilniaus rezervate medžioti ančių. Mus visus „išprašė“ iš ežero, o tie „gamtos mylėtojai“ pavakare grįžo prišaudę tiek ančių, kad neturėjo jų kur dėti – dalino visiems norintiems. Kartais atvažiuodavo sovietinio garnizono karininkai iš Alytaus. Žinoma,

valčių jiems niekas neduodavo, tai pyškindavo ežero nendrynų pakraščiuose ir paskui pasišalindavo.

T. Ivanauskas ir kiti ornitologai savo veikla sudarė sąlygas tolimesnei ornitologijos plėtrai Lietuvoje. T. Ivanauskas prieš pat Antrąją pasaulinę karą ir po jo, iki 1964 m., čia dėstė ornitologijos kursą, jį iki šiol tęsia kiti lektoriai „Šiltakraujų gyvūnų biologijos“ metiniame kurse. Keleto aukštųjų mokyklų, visų pirma Vilniaus universiteto, absolventų yra apgynę disertacijas ornitologine tematika.

Ornitologijos mokslui didelę reikšmę turėjo Lietuvos ornitologų draugijos (vadovas L. Raudonikis) ir ypač Ornitologijos laboratorijos įkūrimas. Neseniai paminėta Ornitologijos laboratorijos, kuriai dabar vadovauja hab. dr. akad. M. Žalakevičius, įkūrimo 40-ies metų sukaktis.

Žuvinto rezervatas (dabar – Žuvinto biosferos rezervatas), sėkmingai vadovaujant direktoriui A. Pranaičiui, tapo europinės reikšmės saugoma teritorija. Čia yra ir T. Zubavičiaus indėlis, kuris Žuvintui paskyrė 50 savo gyvenimo metų.

Doc. dr. Jurgis STAŠAITIS